BARNDOMSMINDER FRA ORØ

Af Christian Poulsens Erindringer fra Aarene før ca. 1875

Samlet og gengivet af **Fanny Fang**

I Stationsbyen Havdrup bor fhv. Gaardejer Christian Poulsen. Den 5. December 1945 fyldte han 85 Aar. I 44 Aar havde han haft en Gaard i Havdrup, men da hans Kone, Johanne Hansdatter fra Ørsted, døde, opgav han Hjemmet og flyttede i Pension. Tretten Aar er nu gaaet siden da, mon Tiden aldrig er faldet ham lang? Vistnok ikke, for naar man som denne gamle Mand er udstyret med en god og klar Hukommelse, og naar man stadig beskæftiger sig med det oplevede, som han gør, naar man ikke hverken at kede sig eller rigtig aandelig at ældes. — De mange Aar i Havdrup er ligesom gledet i Baggrunden. Det, der langt mere beskæftiger Tankerne, er Barndomstiden paa Orø i Holbæk Fjord, hvor han tilbragte 13 Aar af sit Liv. I dette Erindringsstof hviler han, og selv om noget af det vel for en Del skyldes hans Forældres Fortælling, er han en af dem, der har bevaret det levende og kan gengive det. Det følgende støtter sig i alt væsentligt til denne gamle Mands Meddelelser, saadan som Begivenhederne paa Orø endnu tegner sig for ham i hans høje Alder.

Da der kom »Udlændinge« til Øen

Christian Poulsen var kun 2½ Aar, da hans Forældre købte en lille Gaard paa Gamløse Mark paa Orø. Det var i 1862. Hans Oldefader og Farfader havde været Sko-

magere i Sæby og Ejby i Hornsherred. Hans Fader, Jens Peter Poulsen, var Landmand og boede i Ejby, hvor han i sine unge Aar styrede en Gaard for en »Enkesøster«. Søsteren giftede sig imidlertid igen, og da han saa skulde se sig om efter noget andet, var der netop sket det paa Orø, at Fæstet skulde afløses.

Orø havde hidtil været Fæstegods under Roskilde Domkirke. Gaardene hørte derunder med Undtagelse af et Par Gaarde, der hørte under Rygaard i Hornsherred. Gaardene blev nu udbudt til Salg; men hvor mange af de gamle Fæstere kunde købe? Gaardene blev vurderet, og almindeligvis laa Priserne saaledes, at en Gaard paa 25—40 Tdr. Land kostede 3000 Rigsdaler, en paa 40—60 Tdr. Land 4000 Rdl. og en endnu større 5000 Rdl. Mange af Fæsterne var endnu kun yngre Folk. Havde de ikke Penge at købe for, men maatte sælge, var det en svær Ulempe, at de selv i saa Fald kunde komme til at følge med paa Aftægt. Man forsøgte alle Midler for at undgaa dette. Havde man en Datter eller Søn, prøvede man paa hurtigst at faa en af dem gift til Penge, saa de unge kunde købe, og Forældrene kunde blive ved Gaarden. Var en Datter allerede gift, kunde Svigersønnen maaske træde til og redde Situationen, men i flere Tilfælde lykkedes Eksperimentet ikke. Resultatet blev Salg, som medførte, at flere »Udlændinge« derved kom til Øen. Der boede ellers en Del stærkt indgiftede Familier der, hvoraf de to Familier, Thomsen og Thygesen, hørte til de mest kendte og ældste Beboere.

To Mænd, Gaardejer Ole Mogensen, Thorkildstrup, og Dyrlæge Chr. Tobiassen, Gevninge, var blandt Køberne. De fik en Gaard paa Gamløse Mark, en af dem, »der allerede havde en Datter gift, uden at hun dog kunde købe«. Gaarden var paa 28 Tdr. Ld. Ager og 5 Tdr. Ld. Eng, og de købte den for 3000 Rdl. Som en Del af Afstaaelsen fik den forrige Ejer 5 Tdr. Ld. og 1 Td. Ld. Eng. Ved senere at faa Lov til at rydde et Dige, fik han Jord til at fylde i en Tørvegrav i Engen, hvorved han fik sig en Græsmark.

De to Købere solgte Gaarden med kun 500 Rdl.s Opgæld til den unge Landmand fra Ejby, Jens Peter Poulsen, og derved kom han til at flytte til Orø med sin Familie 1862. Gaarden laa østpaa ude ved Engene. Den var gammel og faldefærdig, men Poulsen fik den i Aarenes Løb forbedret med en Stuelænge og en Ladelænge. Der var ¾ Mil til Næsby, den nordligste By, kortere til Gamløse, hvorfra Afstanden til Øens største By, Bybjerg, kun er ca. 400 Alen.

Derude ved Engene var Masser af Viber. Den lille Christian og et Par andre Drenge samlede i Barneaarene Vibeæg i Massevis og fik derved en god Fortjeneste, da Æggene kunde sælges i Holbæk for tre Mark Snesen. Christian var en rask Dreng. Der var intet i Vejen med ham, siden hans Forældre, da han var lille, havde bragt ham til den kendte Karen Færge Niels', der boede i Rye. Han havde vist Tegn paa Engelsk Syge, og det kunde Karen kurere for. De var alle tre gaaet op paa et Gærde med Drengen, og der havde Karen flækket en »lang, tynd Hiventorn« og vristet Stykkerne fra hinanden. Moderen puttede Drengen igennem Aabningen, og Faderen tog imod ham, hvortil Karen Færge Niels' havde sagt: Nu kommer du dig Dag for Dag. Og det gjorde han. — Senere var han ikke syg, undtagen af en Skarlagensfeber, da han var ni Aar. En fire Aar yngre Broder fik Hjernebetændelse ved samme Sygdom samtidig og døde, men Christian kom sig og har aldrig fejlet noget gennem hele sit lange Liv.

Skoletiden

Tiden nærmede sig, da Skolepligten kaldte. Man skulde ellers tro, man saa langt ude paa Marken kunde trække Tidspunktet noget ud. Men det gik ikke. En gammel Lærer Bendtsen med Kone og en Datter, der var »Gammeljomfru«, kom med Tids Mellemrum rundt i Hjemmene og gennede de skolepligtige af Sted. Samtidig blev Lærerfamilien altid budt paa Aftensmad. Jens Peter Poulsen tog saa en

Dag, han kørte til Mølle i Bybjerg, sin syvaarige Dreng med til Skole. Lærerne sad og spiste Frokost, da de kom, og de bød da ogsaa Jens Peter Poulsen en Bid Brød med. Inden han gik, lagde Poulsen en Daler paa Bordet. Hjælpelæreren, Lützhøft, greb efter Mønten, men den gamle Førstelærer tog den og sagde: Det er min. Det er mig, der staar inde for Skolen.

Hjælpelæreren hævnede sig, og det kom til at gaa ud over Drengen. Da han første Dag i Skolen skulde skrive Ettaller, fik han mellem hvert Tal et Slag af Linealen over Nakken. Den anden Dag fik han Slag af Linealen inde i Haanden, og den tredie Dag igen Slag over Nakken. Ved Middagstid havde Drengen faaet nok og var blevet bange. Han løb fra Skolen og gemte sig, indtil han senere kunde følges hjem med de andre Børn. Faderen kunde mærke paa ham, at noget var galt, og da han paa Spørgsmaalet: »Har han slavet dig?« fik Sammenhængen at vide, sagde han, at Drengen foreløbig maatte blive hjemme, »han skulde saa nok lære sin Dreng det nødvendige selv.« — Skolekommissionen kunde kun tvinge de Børn til Skole, som ikke fik tilstrækkelige Kundskaber hjemme. Men det fik han, og saa blev han hjemme den Sommer og vogtede Kvæg. Han blev næsten otte Aar, før Skolegangen rigtig blev til Alvor, og den varede kun, mest om Vinteren, til han var i sit trettende Aar. Da kunde han udskrives, fordi hans Skolekundskaber erklæredes for gode.

I Skoletiden havde han i alt syv Lærere, der hver paa sin Vis var dygtige, særlig en sønderjysk Lærer, Jeppe Asmussen, der, »selv om hans egen Hovedkarakter til Eksamen kun lød paa: Ej uduelig«, dog var en udmærket god Lærer, der bl. a. lærte Børnene de latinske Bogstaver. Man vilde gerne have giftet Asmussen med Førstelærerens Gammeljomfru, men det viste sig, han forud var forlovet. — Førstelærer Bendtsen var gammel, men dengang kunde de være Lærere, »ligesaa længe de ku' tygge,« siger Christian Poulsen. Hjælpelæreren Lützhøft var saa fremmelig,

Lærer Lützhøft med Skolebørnene.

at han holdt Aftenskole for gifte Mænd, og Førstelærer Bergstrøm, der kom til Orø 1871, samlede store Drenge og Piger efter Skoletiden og underviste dem i Engelsk. De brugte en Bog, der hed »Hundrede Timer i Engelsk«, men Læreren selv kunde baade Tysk, Engelsk og Fransk. Paa Christian Poulsens Hold var der fire Drenge og to Piger. Forældrene betalte med Glæde ekstra for denne Undervisning. — Skolegangen var ellers saaledes, at Drenge og Piger over ti Aar gik fire Dage om Ugen om Vinteren og ikke om Sommeren. Om Sommeren var det de mindreaariges Tur. Der blev ved de Skift holdt en Slags Eksamen, paa den Maade to Gange om Aaret, ved Foraarstid og om Efteraaret, naar Skolen for de større begyndte igen ved November.

Den gamle Skole var en meget daarlig Bygning. Den laa ved Kirken i Bybjerg. Huset rummede kun en ret stor Skolestue og en Forstue i Husets halve Bredde. I det Indhak, der derved blev i Skolestuens Form, stod Katederet. I Forstuen var der Brostensgulv, men Brædde gulv inde i

Stuen, hvor der foruden Kateder og Kakkelovn var et Skab til Rekvisitter og desuden Bænke med Plads til seks paa hver Bænk. Alle sad med Træsko paa. Udvendig og indvendig var Husets Lervægge ujævne og grove, og Taget var tækket med Straa. — Læreren boede i et Hus ved Siden af. Til hans Embede hørte 9 Tdr. Ld. Han holdt 6 Køer og fik Hø og Halm samt Arbejdsydelser af Bønderne. Skolelæreren var ogsaa Ringer i Kirken. Det var som Regel Pigens Bestilling at ringe. Hun ringede Morgen, Middag og Aften.

Aarets Gilder og Traktementer

De unges Overtagelse af Gaardene kunde gennem Aarene registreres ved et større Antal Fødsler. I en Sommer afholdtes saaledes syv Barnedaab med tilhørende Barselgilder i Gaardene. Naar en Kone havde født, kom Gratulanterne med Sødsuppe eller Hønsekødsuppe med Hønsekødet til, og til de store Daabsgilder blev der indbudt mange Deltagere. I Reglen sendte man en pæn Pige, en Gaardmandsdatter, ud for at indbyde til dette Gilde. Hun sagde da en Remse, hvis Indhold gik ud paa, at Gæsterne skulde komme Kl. 10 Formiddag, spise Frokost, tage med til Kirke, være Faddere og ofre og følge med tilbage og blive saa længe de lystede, om saa var til Kl. 3—4 om Morgenen. — I Kirken ofrede alle Mændene til Præst og Degn — jo flere Faddere de var, jo større blev Dagens Udbytte for de to.

Baade ved Barnedaab og ved Bryllupper kom Gæsterne med hver sin Andel i rigeligt Maal af Fløde, nymalket Mælk og Smør. Til Barselgilderne flød Risengrøden i de store Fade i Smør, hældt i et Kryds over den — der var fire Gæster om hvert Fad — og den anden Ret, Klipfisken med Korender, svømmede i den bare Smørsauce. Til Brylupper var Gildesmaden Sødsuppe og Hønsesteg. Dertil gav Gaardmændene to levende Høns og Husmændene hver en Høne og en Flaske Fløde. Hønsene blev afleveret Dagen i Forvejen. — Konfirmationen blev ikke holdt med Gilde.

Ved de større Gilder spiste Konerne med Præste- og Degnekonen i Spidsen samt Skolelæreren inde i Stuen, medens Mændene var anbragt i Loen, der var overdækket med Skibssejl. Naar det var Frostvejr eller Vinden stod ind ad den aabne Dør, stivnede Smørret paa Tallerknerne, men Kulden brød Mændene sig ikke om. De frøs ikke i deres tykke Vadmelstøj, og »de glemte jo forøvrigt heller aldrig Snapsene«. Fisken var vant til det vaade, sagde de, og det skulde den ikke undvære! — Der blev næsten altid spillet »over Borde«, først inde i Stuen og bagefter i Loen, hvor »Tallerkenen gik rundt«. Mændene betalte 1 Mark, en Dreng 4 Skilling. Kvinderne gav derimod intet — de havde ingen Penge. — Naar saadanne Gilder var forbi, var der som Regel saa meget Smør tilovers, at man kunde sælge af det.

Fastelavnen blev festligholdt baade af gamle og unge. De store Gaardmænd festede flot. I en af Gaardenes Øverstestuer samledes man til Spisning og Dans paa Lergulvet, som fandtes saa godt som alle Steder. Et Trægulv hørte til Undtagelserne. Festen varede i to Dage, og hvert Par betalte 4 Rigsdaler for Maaltiderne og alt det, de vilde drikke. De fik baade Flæskesteg og Oksesteg, som blev sat hele ind paa Bordet og skaaret for enten af Skolelærermadammen eller af en af de flotte Bønderkoner. Til Kaffen, de fik senere, spiste de store Sukkerkringler, Snegle og Kryddertvebakker. Søsterkager, der var finere end Hvedekager, begyndte først at komme paa Mode omkring 1875. De blev bagt af finere Mel. De saakaldte Hvedekager bagtes endnu dengang af langt grovere Mel, iblandet Bygmel, end man nu bruger det. Brødet blev bagt hos Bageren. Kun Øl, Smør og Ost lavede man endnu hjemme, Osten til sig selv og Smørret mest til Salg i Holbæk, hvortil det bragtes i Ottinger.

Fra 1873 kom Husmændene ogsaa med og lavede Fastelavnsgilde for sig selv, men de medbragte selv Maden, og det gik ikke saa flot til hos dem som hos Gaardmændene.

De unge red altid Fastelavn iført gammelt Tøj, som de udpyntede sig med paa forskellig Maade. Deres Heste havde pudsede Manker. I alt kunde de være en 30—40 unge. Foran dem kørte Spillemanden Jens fra Næsby og to Musikere fra Omegnen. Jens spillede nok noget groft, men taktfast, og han havde længe været Øens faste Spillemand. Da man kasserede Jens, indforskrev de store Bønder Spillemænd fra Holbæk, Tuse Næs eller Gislinge, og Ungdommen en fra Lyngerup. Men skete det, at det var Uvejr, saa ingen af dem kunde komme over, maatte man alligevel tage til Takke med Jens, selv om han ellers »rev nogle grove nogen af«.

De unge red ind i Gaarde og Huse, og hvert Sted blev de trakteret med forskelligt: Kaffe, Øl, Snaps eller Cognac. De blev for det meste fulde, men om Aftenen dansede de alligevel. Udgifterne delte de imellem sig. Fastelavnen varede Mandag og Tirsdag. Om Torsdagen tog de fat igen, og om Lørdagen var det Pigernes Dag. Da betalte de og tog op i Dansen hele Natten.

Mikkelsdag, den 29. September, var Aarets Festdag, en stor Dag. Alle havde været med til at bringe Høsten hjem, ogsaa Haandværkere af alle Fag foruden Husmænd og Gaardenes andre Folk. Klokken halvni mødte Husmændene og de løse Hjælpere i den Gaard, hvor de havde hjulpet til, og saa stod Frokosten parat. Mændene var fra Morgenstunden i pænere Tøj end Hverdagstøjet, de kunde f. Eks. have en nyere hvid Vadmelstrøje paa, men først til Middagstid iførte de sig Stadstøjet.

Tøjet var af hjemmelavet blaat Vadmel. Dragten bestod af lange, mørke Bukser, en hvid, linned Skjorte, hvorover de bar en hvid, kraveløs Vadmelstrøje med to Rækker hvide Benknapper. Over den havde de en mørk Overknapsvest med to Rækker mørke Knapper. I Halsen afsluttedes til Stads med et Silketørklæde. Om Sommeren brugtes den hvide Vadmelstrøje kun paa kølige Morgener og Aftener uden paa den blaa Vest. Blev man ved Sommertid varm

under Arbejdet, kastede man den blaa Vest og arbejdede alene i Skjorte og Bukser. Som oftest var de blaa Vadmelsbukser da erstattet af hvide Lærreds.

Kvindernes Dragt bestod mest af Vadmel til Vintertøj, om Sommeren skiftede man om til Hvergarn, hvoraf baade Skørter og Nederdele var syet. De var forsynet med mange Læg i Livet og altid skaaret op i lige Bredder, saa der kunde vendes op og ned paa Stoffet, eftersom det blev slidt til. Til Hverdag bar Kvinderne smaa Posehuer med Baand og Bændler, kun til Stads havde de Huer med Lin og Guldnakker. En saadan Guldnakke kostede 36 Daler omkring 1875. Børnene var klædt paa som de voksne, Drengene havde lange Bukser og Pigerne lange Skørter.

Samtidig med at Mændene til Mikkelsdag gik hjem for at tage det pæneste Tøj paa, de havde, hentede de Kone og Børn, der saa vidt mulig alle i Anledning af Mikkelsgildet havde faaet et eller andet Stykke nyt Tøj. Og naar de saa kom tilbage til Gaarden, vankede Gildesmaden, den indholdsrige Oksekødsuppe med varmt Kød og Peberrodssauce med Korender i til. Forud fik alle dog friske Sigtebrødsskiver med Smør paa. De smagte saa godt, at der spistes af dem over Evne. Især af Børnene, som ellers aldrig saa saa fint Brød. Naar de naaede til Suppen, blev der Graad i Rækkerne. For de kunde intet spise af den for bare Sigtekagemad, og det var dog mest »Mikkelsdagssuppen«, alle havde glædet sig til.

Men de voksne kunde! Ud paa Eftermiddagen fik de Kaffe, og saa begyndte Kortspillet med Sjavs og Firkort. Kl. 6 stod Aftensmaden med udskaaret Kød og Paalæg paa Bordet, og endnu Kl. 12—1 om Natten blev der givet Kvældsnadver, atter med dækket Bord, for at betegne, at det var »en stor Dag«. Ved andre større Gilder blev der ogsaa paa den Tid af Døgnet budt et Maaltid Smørrebrød, men Maden var smurt og blev budt om paa Fade. Enhver spiste, hvor de opholdt sig, i Dansesalen eller hvorsomhelst. — Andendagen mødte Hjælperne til opvarmet Suppe og Kaffe ud paa Eftermiddagen.

Forbindelsen med Fastlandet

Orøs Forbindelse med Omverdenen var selvsagt meget afhængig af Vind og Vejr. Der var fire Baadforbindelser med Fastlandet, men kun de to større brugtes hyppigt, den ene til Hornsherred og den anden til Holbæk. Og til Holbæk skulde alle for at handle, selv Stegene til Gilderne blev købt derinde. Sejladsen dertil udgik fra Færgestedet paa Bybjerg Mark, og derfra var lige en Mil ad Søvejen til Holbæk. Der var ingen Havn eller Indløb. Tre Sejlere, som besørgede Overfarten, maatte derfor ligge ude i Kanten af Dybet, og alt, hvad der skulde over, maatte transporteres ud til dem i Pramme eller Fladkasser uden Køl.

Baadene kunde tage 40—50 Tdr. Sæd ad Gangen, og de rummede samtidig baade Folk og Fæ, hvilket mange Gange kunde være ubehageligt nok. Naar der f. Eks. paa Markedsdage var Kreaturer med, var det ikke saa sjældent, at de uforvarende kvitterede, og saa gjaldt det hurtigst for de pyntede Bønderkoner om at smøge Skørterne op for at redde sig for Griseriet. Der var ogsaa ofte Svin med over. De laa med bundne Ben paa Bunden af Baaden, skønt det var forbudt at binde dem. Naar de skulde løftes ned i Baaden, skete det brutalt ved at løfte dem i Ørene og Halen. Med de bundne Ben gjorde de jo ikke meget Spræl! Men det var en slem Uskik, og Folk turde heller ikke undlade at løse dem, inden de naaede Holbæk Havn. For et Syns Skyld gav man Dyrene lidt Tid, for at de igen kunde staa paa Benene.

I 1870 begyndte man at bygge Skibsbro for at undgaa den besværlige Transport og Omladning ud til Sejlerne. Skulde man have en Hest til eller fra Øen, f. Eks. paa Markedsdage, maatte Transporterne foregaa ad den anden Overfartsvej, fra Hammer Bakke, Vejlby Mark i Hornsherred, til Orø. Fra Holbæk kørte eller red man over Elverdamskroen, hvor man laa over om Natten for næste Dag at tage over Kirke- og Nørre-Hyllinge til Østre Færge. Der forefandtes en Hestebaad med flad Bund, saa stor, at

baade Vogn og Heste kunde bringes over samtidig. Dog tog man som Regel Hestene og Stangen fra Vognen. Der var saa god Plads, at man kunde gaa ved Siden af Køretøjet paa Baaden. Hestebaaden var ganske lav bagtil, og der gik en Flydebro ud til den, som Hestene traadte noget ned. Ved Hjælp af den kom de over i Baaden. Det skulde helst være saa nogenlunde stille Vejr til den Transport. Baaden blev roet over af en eller to Mand ved hver Aare. — Denne Overfart benyttede man ogsaa, naar man skulde til Pære- eller Majmarked i Roskilde eller til København, f. Eks. med Gæs og Flæsk. Det kunde blive en Tur, hvortil der godt kunde medgaa baade to og tre Dage.

Færgemanden, som boede paa Orø, maatte hele Tiden holde Øje med, om der var Publikum, der vilde over. Han kunde jo se over paa den anden Side Vandet, men som oftest saa han kun en Dreng fra en af Gaardene derovre komme vandrende med nogle Kreaturer til Græsning. Var der Passagerer, der skulde over, sendte Færgemanden som Regel en Dreng i sit Sted, men var det Taage, saa der maatte raabes derovre fra, eller var det Lavvande, maatte han selv ud, for saa kunde Baaden ikke gaa helt ind til Kysten langs den Række Sten, som betegnede Overfartsstedet, baade paa Fastlandet og paa Øen. Færgemanden maatte saa ride Passagererne ud til Baaden. Hvad enten det var Præst eller Degn eller deres respektive Madammer, maatte de op paa hans Ryg, hvor de blev holdt fast med et Tag omkring Læggene.

Til Overfarten brugtes nogle smaa Robaade med Køl. Blæste det stærkt, kunde der være stærk Søgang, og var det Frostvejr, og al Overfart var umulig, kunde Øen blive helt afsondret fra Fastlandet, ogsaa fra Holbæk. Fortælleren husker, at det engang var Tilfældet i seks Uger. Frøs det blot i fire Nætter, kunde man gaa over Isen til Hammer Bakke. Men Færgemanden gik saa foran og prøvede først Isen med sin Isøkse. Om Vinteren gik han altid i store Vadestøvler med tynde Skafter op over Benene. De

kunde smøges op og ned efter Behov og heftedes til en Knap. Om Sommeren gik han med hvide Lærredsbukser og bare Ben.

Denne Overfart benyttedes til almindeligt Samkvem med Hornsherred, til Familie- og Vennebesøg gensidig. Man havde ret stor Forbindelse med Hornsherred. Et tredie og mindre Færgested, til Rendebæk, anvendtes kun, naar nogen skulde til Herredsfoged eller Valg i Frederiksund. Dengang hørte Orø til Frederiksborg Amt. Efter 1933 hører Øen til Holbæk Amt.

Faderen bliver Møller og Sogneraadsformand

I 1869 købte Jens Peter Poulsen Bybjerg Mølle og Bageri efter en Møller Dige og fraflyttede Gaarden paa Gamløse Mark. Det var Øens eneste Mølle. Der var nok et lille Brødudsalg i Næsby fra Blakkemølle Stubmølle i Hornsherred, men alle, der skulde til Mølle, søgte Mølleren og Bageren i Bybjerg. Der var ellers ikke megen Handel paa Øen, dog var der fire Købmænd i Bybjerg, fordi de laa uden for Læbæltet, og en lille Høkerhandel i Næsby. — Det var godt at være Møller i de Dage, dog maaske endnu bedre at være Møllersvend. Betalingen for Maling af Kornet blev før 1860 udredet i Naturalier paa den Maade, at man af hver Skæppe Sæd tog ned i Sækken og maalte et Toldekar af Sæd af. Det var en temmelig haard Betalingsmaade. En Tønde Sæd rummede før i Tiden kun seks Skæpper, senere regnedes den til at indeholde otte Skæpper.

Der findes et gammelt Ord om, at det eneste ærlige paa en Møller var det yderste Led af hans højre Tommelfinger. Det skal forstaas saaledes: Tommelleddet var Mølleren nødt til at holde ned i Toldekarret, hvis han skulde holde fast paa det, da det var uden Hank. Havde han kunnet holde paa anden Maade, havde han ikke engang ladet det Led spærre Pladsen for Udbytte!

Christian Poulsen ejer endnu det Toldekar, der hørte til Møllen, men det var ikke mere i Brug i hans Faders Tid.

Maalet er af Kobber og stemplet med Christian den Femtes Navnetræk og Aarstallet 1849. Betalingen var afløst i Penge. Langt frem i Tiden »toldede« Bønderne en Mark for Tønden, senere, da de »nye Penge« kom frem, blev Betalingen 4—5 Øre pr. Skæppe. Kunderne var dog stadig for en stor Del i Svendenes Lomme, for alting blev vejet paa en 20 Lispunds Bismer, og helt nøje vejede den aldrig. En Decimalvægt kendtes ikke. Der var ogsaa noget, der hed at tage med den store Møllerskuffe, og den var stor. Men gav Bønderne ikke gode Drikkepenge, hævnede Svendene sig og »toldede« ekstra. Svendenes Pengepunge struttede af Mark og Skilling — ofte fik de 5 Rdl. eller mere af hver Kunde om Maaneden — det var meget bedre at være Møllersvend end Tjenestekarl.

Meget ofte gik der ogsaa Svind i Sækkenes Indhold, naar de var sat ind i Porten til Maling, og sommetider kom Kunderne og klagede til Molleren over saa lidt, der var blevet tilbage efter Vejningen. Jens Peter Poulsen sagde, de skulde have, hvad der var deres, og mange Gange maatte Vejningen saa gaa om, eller han erstattede dem det manglende.

Til Møllen hørte kun 4½ Tdr. Land, men foruden Mølleindtægten hjalp Fedning af Svin godt til. De fleste Møllere kunde dengang fede store Svin med Svinemel og Ærtekorn, det var Byg og Ærter blandet sammen. Især det sidste brugtes, naar der et Aar var for faa Ærter. Nogle lod begge Dele male hver for sig og blandede det hjemme.

Jens Peter Poulsen hørte som Møller til de fremmeste i Bøndernes Lag. Han kom hos de store Bønder og spillede Kort, og snart skulde han blive deres Sogneraadsformand. Forud havde de som en Selvfølge haft Øens Præst, den tre Alen høje Jørgen Gottfred Petersen, til Formand. Han havde været en Konge for Øen og som Sogneraadsformand og Fattigforstander holdt Styrelsen i sin Haand. Men i 1873 gik han af som Præst og noget før i sit andet Embede. Hans Præstekald var stort, der hørte 108 Tdr.

Ld. til og høje Tiender, og Landbruget havde han selv styret dygtigt. Med de to første Sogneraadsformænd efter Præsten gik det imidlertid ikke saa godt. Den første trak sig tilbage, den anden havde svært ved at stave til Formand, og Lærer Mads Jensen i Næsby maatte træde til som Sekretær. Allerede 1872 blev han erstattet af Mølleren, Jens Peter Poulsen, der saa var Sogneraadsformand til 1875, da han fraflyttede Øen. Hans Eftermand paa Bybjerg Mølle blev en Møller Lund. I hans Tid bar det mod Nedgangen for alt Mølleri.

Skolelærerfamilien Bergstrøm

Da den gamle Skolelærer Bendtsen gik af omkring 1870, opstod der Splid i Sogneraadet om Afløseren. Tre Lærere var indstillet. Andenlæreren fra Hørby, Hans Tausen Bergstrøm, var indstillet som Nummer et. Om ham stod der delte Meninger, fordi enhver vidste, at han medbragte sin gamle Fader, der var afskediget som Lærer fra sit Embede i Bakkendrup og Gørlev, fordi han ikke ret godt kunde lade Flasken staa. Den unge Bergstrøm gik dog af med Sejren og blev valgt paa sine Anbefalinger til Embedet som Førstelærer paa Orø.

Christian Poulsen mindes blandt andet, at da den nye Skole var bygget, blev der holdt et stort Barselsgilde hos den unge Lærer og hans Kone. Det var Fadderstads efter Tvillinger. Sognefogedens Kone var Gudmor og fire Koner, deriblandt Møllerens, var indbudt til at hjælpe til, d. v. s. fordele Arbejdet ved Madlavningen imellem sig. En lavede Grød, en anden Steg og en tredie Sauce.

Ved Barselsgildets anden Dag var det nær gaaet galt med »gamle Bergstrøm«. Han havde sammen med villige Gæster faaet lidt for mange »sorte« og dansede nu noget ud til Bens rundt om den runde Kakkelovn, der stod midt i Stuen. Han var en velvoksen og køn Mand, som alle kom til at holde af og respektere, lige saa vel som Sønnen og hans unge Kone. Ved denne Lejlighed gjorde hun Forsøg

Lærer Bergstrøm og Skolebørnene.

paa at dæmpe Svigerfaderen ned, men da blev han vred, fortæller Poulsen, vendte sig imod hende og sagde bl. a.: Der sidder en tysk Djævel i hvert af dine Øjne!

Med Skolelærerfolkenes Datter, Frk. Marie Bergstrøms Billigelse skal her indføjes nogle Oplysninger om den gamle Bergstrøm og om Lærerparret, der alle tre gennem 20 Aar under de lidt usædvanlige Forhold kom til at være et Led med i Livet paa Orø.

Den forhenværende Lærer Friedrich Vilhelm Johan Bergstrøm var af god Familie. Som 21-aarig var han Huslærer hos en Prokurator, og her fik han den ulykkelige Vane at drikke. Han blev Lærer i Bakkendrup og Gørlev og var det i en Del Aar. Med sin Hustru — hun var af en kendt Præsteslægt — havde han tolv Børn. Da han blev afskediget, var de fleste af disse langtfra i Vej, og der blev ikke Raad til virkelig Uddannelse af nogen af dem. Men Moderen søgte at opretholde Hjemmet med en stor Nøj-

somhed og et enestaaende Taalmod, sin Mand vilde hun under ingen Omstændigheder slaa Haanden af. Desværre døde hun ret tidligt af »Frynser om Hjertet«. Naar en af Frynserne faldt af, døde man. Saadan fortælles det. Efter hendes Død tog Sønnen Hans sig af sin Fader.

Den unge Mand havde i en ung Alder faaet Beskæftigelse paa »Holsteinsminde«, hvor han efterhaanden var blevet saa flink i Havebrug, at han fik Stilling der som Lærer i det Fag. Men to andre Lærere ved Skolen, Budde-Lund og en Pastor Jensen, senere Æbeltoft, samt Forstanderen, Kaptajn Nielsen, hjalp ham samtidig til en Uddannelse, idet de underviste og forberedte ham, saa han privat kunde tage Eksamen og blive Lærer. Han fik Embede i Hørby, hvor han havde sin Fader boende hos sig i 7 Aar. De var flere i Sogneraadet der, der vilde have den gamle Fader fjernet paa Grund af Drikkeriet, men Formanden, Grev Grevenkop Castenskiold satte sig gentagende imod det og sagde: — Det gaar jeg aldrig med til. Jeg har aldrig kendt en saadan Søn.

Paa Hørbygaard, hvor den unge Bergstrøm tillige var Huslærer, lærte han en holstensk Pige, Amanda Riecke, at kende. Hendes Søster var Husjomfru paa Avlsgaarden paa Hørbygaard og desuden Mejerske, og hos hende var den unge Pige for at udlæres i Mejeribruget. Hun var baade dygtig og ellers vel oplært, da hun tidligt fra Hjemmet, hvor der var Stedmoder, var sendt forskellige Steder hen for at lære Husholdning. Hun var kun 18 Aar, da hun blev gift med Læreren paa Orø. Grev Grevenkop Castenskiold paa Hørbygaard gav Parret i Bryllupsgave: et Svin, en lille Flok Høns, en Ost og en Bøtte Smør. Og Forvalter Otto fra Gaarden kom rejsende til Orø for at se, hvad den unge Kone havde faaet ud af Gaverne. Alt var udnyttet paa bedste Maade; det var første Gang, man paa Orø oplevede, hvor meget der kan blive ud af en Gris, ikke mindst med Hensyn til Pølsemaden.

Lærer Bergstrøm.

Den unge Skolelærerkone var en myndig og bestemt Kvinde, der i Tidens Løb ogsaa formaaede at faa den gamle Bedstefader paa ret Køl. Hans Børnebørn mindes ikke at have set ham beruset, de husker kun, at han brugte Snus. Han var en smuk, tre Alen høj Mand med et sjældent sølvhvidt, naturligt bølget langt Haar, der faldt ham ned over Halsen. Om Vinteren vilde han for Varmens Skyld ikke undvære det kraftige, lange Haar, men hvert Foraar klippede hans Søn ham.

»Læreren« blev ved at have Overtaget i ham. I hans lille Værelse ved Siden af Køkkenet holdt han Skole for Smaabørn og satte dem grundigt ind i A. B. C.ns Mysterier. Børnene sad paa en Vandspandsbænk, stillet op for Lejligheden langs med hans Seng. Han holdt en udmærket Disciplin, og Børnene holdt meget af ham. De bragte ham baade Penge og efter Aarstiderne Frugt og andre gode Ting, baaret til ham i brogede Tørklæder. Hvis Børnene gjorde Forsøg paa at røre ved de lange Lodder i hans Vægur, noget de ikke maatte, standsede han dem med et: Hej, hej. Det var nok.

Med Aarene blev gamle Bergstrøm en mere og mere værdsat Mand blandt Orøboerne. Han passede al Klokkeringningen i Kirken til sit 80de Aar, og ligesom Sønnen var han i udpræget Grad musikalsk og havde en god Sangstemme. Hans Plads i Kirken var paa en bagerste smal Bænk, hvorfra han til alle Salmerne fulgte Melodierne med en smuk Altstemme.

Den unge Madam Bergstrøm hævdede altid, hun var dansk af Fødsel. Hun havde været syv Aar, da Slesvig-Holsten blev tysk; men om alt, hvad der kom i Nærheden blot af Begrebet Tysk var der omkring 1870'erne en stærk Spænding — selv fra den gamle Bergstrøms Side gav det sig Udslag over for den holstenske Svigerdatter som foran fortalt. En Undskyldning var det dog, at det skete i en Rus.

Madam Bergstrøm havde en heldig Haand til at styre og lede Hjemmet og ikke mindst den gamle Bedstefaders smaa Midler. Fra Amtet fik han knapt 400 Kr. om Aaret. I mange Aar gik han i en Kavaj, købt paa Auktion efter en Bonde, og i en Diplomatfrakke og Benklæder, der havde tilhørt en kendt Mand i Holbæk. Nyt Tøj kunde der aldrig blive Raad til.

I det hele taget var der ikke meget at slaa om sig med i Hjemmet, og dog var Førstelærer Bergstrøm altid meget ordentlig og omhyggelig i sin Paaklædning. Ved alle Højtider var han endog i Kjole og hvidt i Kirken. Man levede almindeligvis i stor Nøjsomhed og maatte være taknemmelig for Orøs billige Fisk, og Lærerens spiste megen Fisk og hyppig Fisk. God Torsk kunde købes til 6 Øre Pundet, friske Rødspætter og Aal af fineste Sort til 35 Øre Pundet. Fiskerne bragte selv deres frisktfiskede Fangst rundt paa Øen; kun Aalekællinger og Skrubber var ikke til at sælge, dertil var man for forvænt.

Førstelærerens Løn var 1100 Kr. om Aaret. I Kirkesangerløn, hvori var indbefattet Renholdelse af Kirken og Skolen, fik han 20 Kr. aarlig. For at betjene Post- og Brevsamlingsstedet, der var i Skolen, fik han 50 Kr. Kvartalet, og desuden havde han saa Sekretærposten i Sogneraadet og førte Mejeriregnskaberne. Men disse Ekstraarbejder og Lønninger kom ham først til Gode i Aarenes Løb. I tyve Aar naaede han at give sit Bidrag til Ungdommens Oplysning gennem Skolen paa Orø.

Hans Levetid blev kun af kort Varighed. I Aaret 1890

bukkede han under for den spanske Syge, og blev begravet paa Kirkegaarden paa Orø. Hans 38-aarige Enke flyttede med en Pension paa 392 Kroner om Aaret og den gamle Bedstefader til Roskilde, hvor Midlerne øgedes ved en Pension for Latinskoleelever. Den gamle Bergstrøm blev bevilget 500 Kr. om Aaret af Amtet. Han levede endnu 6 Aar i Roskilde, men fik sit sidste Hvilested paa Orø. Ved Begravelsen viste Øens Beboere ham Ære ved at følge ham i stort Tal, og Sognefogeden, Ole Larsen, inviterede til Begravelsesgilde.

Politiske Skærmydsler.

I 1870 fik Præsten Jørgen Gottfred Petersen sin Søn, Tellef Gottfred Petersen, til Kapellan, og i 1873 blev Sønnen hans Efterfølger i Embedet. En Del af Beboerne havde støttet den unge Præsts Ansøgning, men Orøboerne havde glemt at forhøre sig om Præstens politiske Standpunkt. Folk paa Øen var gennemgaaende oplyste og i Sind og Skind Venstremænd. To Højremænd, to Storbønder, der ved Ejerskiftet var kommet til Øen, var aldrig blevet vel modtaget og var heller ikke faldet til. Bønderne vedblev bl. a. stadig at sige »De« til dem, fremmede var de, og fremmede blev de, fordi de var Højremænd. Ved et Valg i 1872 var Stillingen mellem Højre og Venstre saa udtalt, at 89 af 90 Vælgere stemte for Balthazar Christensen, kun en, den unge Præst, stemte for Højremanden Peter Petersen fra Sigerslevvester. De to Højrebønder var blevet hjemme. Engang ved et Vælgermøde vovede Præsten at tale for Estrup, skønt Christen Berg var indbudt Taler!

Christian Poulsen fortæller om den Harme, Bønderne følte, fordi den unge Præst ikke politisk var efter Ønske, og hans Ansøgning havde endog nogle af dem støttet! Hvad kunde de gøre? De hævnede sig ved at indskrænke Antallet af Faddere ved de store Barselgilder, derved blev der mindre Offer til Præsten, og endelig gik de saa vidt, at de ikke engang ofrede til de foreskrevne Højtider! I

1874 kom Præsten til Sogneraadet og indledede en Henstilling om at faa Offeret afløst. Det gik dog ikke saadan i en Haandevending eller lod sig nemt ordne. Omsider stilnede den politiske Misstemning af, og Gemytterne faldt til Ro. Pastor Tellef Petersen blev i sit Embede paa Orø til først i 1890'erne, da han skiftede til Embedet i Rønnebæk. Præsteembedet paa Orø havde da været i Familien i over 100 Aar.

Smaatræk fra Livet gennem Tiden

Christian Poulsen er ikke ene om at have Minder fra Orø, der gaar tilbage før 1875. Omtrent af samme Alder lever endnu to af hans samtidige paa Øen: Bodil Hansen, der er over 90, og fhv. Færgemand Anders Nielsen, der er højt op i Firserne. Bodil Sypige, som hun tidligere kaldtes, var Datter af en af Øens oplyste og begavede Husmænd, Lars Peter fra Horskjær, Gadekæret i Gamløse. Han var Lærersøn og saa godt som nogen i Stand til at forrette Degnetjeneste i Kirken, hvis Degnen havde Forfald.

Ved Siden af Lars Peter boede en Mand ved Navn Jens Hansen. Han kunde daarlig tale, slet ikke læse, og dog var han Øens betroede Post i den Tid, der var Postsamlingssted paa Kroen. Kun to Gange om Ugen kom der Post fra Holbæk med en Mand, der var med for at ordne den. Hver Gang stillede Jens Hansen og fik Posten udleveret, indpakket i Papir og ordnet efter Turen, han skulde gaa. Med en mundtlig Forklaring paa, hvilke Steder han skulde aflevere den, vandrede han afsted. Som Vederlag for Udbringning af Breve og Bladet »Holbæk-Posten« fik han en Skilling pr. Stk. af Modtageren.

Bodils Mand, Færgemand Jens Hansen, var en af dem, der i sin Tid sejlede med Kartofler til København i egen Skude, og Anders Nielsen sejlede sammen med Broderen Hans Post til og fra Øen, efter at Skolen var blevet Brevsamlingssted. Efter den Tid blev Posten bragt ud over Øen af to Postbude.

Orø havde altid været et fredeligt Opholdssted. Meget sjældent saas Politi der. Det skete mest i Tilfælde af Brand, og det gik heldigvis ikke saa tit paa. Engang var det sket ved, at der gik Ild i noget Halm ved Gnister fra Bunden af en Gryde, som en Pige bragte Mælk ud i til nogle Kalve. To Gaarde i Bybjerg kom derved i Brand. Den enes Ejer havde netop Barnedaab, og der blev derfor sendt Bud til Kirken, mens Klokkerne tog til at klemte. I 1873 brændte et Købmandssted, ogsaa i Bybjerg, og ved den Lejlighed saa man Politimester Brix fra Frederiksund. Nu og da fortaltes det, at en civilklædt Betjent var paa Øen. Hvad han kom der for, vidste ingen. Men sommetider kunde der maaske være lidt Uregelmæssigheder, især naar Brændselsnøden var stor. Den kunde afstedkomme adskillige Fristelser, og det kunde komme saa vidt, at det baade gik ud over Brøndkarme og Husenes Kragetræer.

Øen havde kun meget lidt Tørveskær, og slet ingen Skov. Alt Brændsel skulde føres dertil fra Skovene inde paa Land, saa det skete mest om Vinteren med Kørsel over Isen. Brændselet var dog aldrig tilstrækkeligt, saa det var almindeligt, at Øboerne led megen Kulde. Det var kun enkelte større Virksomheder og nogle faa private, der skaffede sig Kul.

Selv om Dagliglivet ikke gav Anledning til større Sindsbevægelser, var der dog altid noget, der kunde sætte Fantasien i Bevægelse. Der levede paa Øen en Husmand, som kaldtes Obersten. Han færdedes meget ude om Natten og fortalte, han kunde se mere end andre. Snart var det tre store Hunde med Ild i Gabet eller tre Kalve foruden Hoved, eller ogsaa havde Vejen været spærret midt over som af en stor Port, saa han maatte gaa ind paa Marken for at komme forbi! Skolebørn kunde i hvert Fald nok forskrækkes af at høre om saadanne uhyggelige Ting. Og alle vidste ogsaa, at en Svensker engang var blevet slaaet ihjel paa Øen! I en Lavning, Langedal, mellem Gamløse og Næsby, staar der en Tjørn, og det var der, Svenskeren

skulde være dræbt. Saa der var nok noget til Grund for det, Obersten saa!

Der var Traditioner for, at Øen havde været beboet langt tilbage i Tiden. Man havde fundet Rester af en gammel Teglovn og havde kunnet finde Fundamenter af det »Lystslot«, som Folk sagde, at Dronning Margrethe havde haft paa Orø. Det laa paa Bakken Stensbjerg. Men Slottet nedskød Svenskerne, da »de plagede Danmark 1659«. — Hvad angaar den dræbte Svensker, fortæller Sagnet imidlertid, gengivet i Traps Danmark, at Anneksgaarden paa Orøs sydligste Spids blev tillagt Præstekaldet i Frederik den Tredies Tid som Belønning til Præst og Sognefoged, fordi Præsten ved at gaa i Forbøn hos Kong Karl Gustav reddede Øens mandlige Beboere fra Døden. Som Straf, fordi de havde slaaet en svensk Officer ihjel, »vilde Svenskerne have brændt de danske Mænd i Kirken«, føjes det til i Folkemunde.

— — —

Som Hovedindtryk af de for Fortælleren betydningsfulde Barndomsaar paa Orø siger Christian Poulsen: Der var en særlig god Ting derovre: Der var ingen Arbejdsløshed. Alt Arbejde blev udført med Haandkraft, Sæden blev mejet og plejlet af, og Maskiner kendtes ikke. — Den nu gamle Mand har siden sin Bortrejse til sine seneste Aar fulgt Livet og Udviklingen paa Øen og er nu som dengang fuld af Beundring og Respekt for den oplyste Befolkning, han engang var et Læd af. Han slutter med at sige: Orøboerne var altid i første Række, naar det gjaldt Fremskridt og Forbedringer. Saa snart der fremkom Maskiner, anskaffede de dem, da det gjaldt Mejeri og Forsamlingshus, var de med, saa hurtigt det lod sig gøre, og Brugsforening fik de ogsaa. Bønderne paa Orø var opvakte, og som de politiske Foregangsmænd de engang havde vist sig at være, stod de heller ikke tilbage i andre Retninger.

Saa stærkt har Barndomsopholdet paa Orø gjort Indtryk paa Christian Poulsen, at han ligesom bestandig føler

sig knyttet dertil. Indtil for nylig gjorde han jævnlig Udflugter til Øen, og trods sin høje Alder staar han endnu af og til i Brevveksling med Bekendte derovre. — Kunde disse Erindringer bidrage til at uddybe Kendskabet til gammel Tids Skik og Tildragelser paa Orø, vilde det sikkert glæde ham meget.

Efterskrift

Som det fremgaar af det ovenfor fortalte, var Christian Poulsen i Live, da det blev nedskrevet. Han afgik ved Døden Natten til 13. Januar 1947.

F. F.